UOT 101.1:316

ETİBAR NƏCƏFOV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının Humanitar siyasət, diaspor, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin baş məsləhətçisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Fəlsəfə və sosial psixologiya" kafedrasının professoru, fəlsəfə elmləri doktoru

e-mail: eanajafov@gmail.com

MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Müasir qloballaşma dövrünün əsas xüsusiyyətlərindən biri cəmiyyətdə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin artmasıdır. Bu müxtəlifliklərin formalaşması tarixi prosesin inkişafının nəticəsi kimi obyektiv xarakter daşıyır. Onlar xalqların etnik-mədəni dəyərlərini, mədəniyyətlərini xarakterizə edir və onların dünyagörüşü və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edir. Buna görə də etnik-mədəni müxtəliflik xalqların həyatında müsbət rol oynayır.

Etnik-mədəni müxtəliflik ictimai inkişafın mühüm amillərindən biridir. Bununla bağlı 2 noyabr 2001-ci il tarixində UNESKO-nun "Mədəni müxtəliflik haqqında ümumdünya Bəyannaməsi"nin "Mədəni müxtəliflik, bəşəriyyətin ümumi irsi" adlı 1-ci maddəsində qeyd olunmuşdur: "Mübadilənin, innovasiyanın və yaradıcılığın mənbəyi olan mədəni müxtəliflik təbiət üçün biomüxtəlifliyin zəruri olduğu kimi bəşəriyyət üçün zəruridir. Buna görə də mədəni müxtəliflik bəşəriyyətin ümumi irsidir və o, indiki və gələcək nəsillərin rifahı naminə tanınmalı və təsdiq olunmalıdır" [15, 1]. Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasına yüksək önəm verən Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev deyirdi: "Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir" [3].

Etnik-mədəni müxtəliflik mahiyyətinə görə müsbət hadisə olsa da, onun müsbət rolu bir növ imkandır. O, özü-özünə gerçəkləşmir. Bunun üçün dövlət tərəfindən cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsi gərəkdir. Dövlət tərəfindən etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsinin 3 əsas mümkün siyasət modeli vardır: assimilyasiya, izolyasiya və multikulturalizm.

Assimilyasiya siyasət modeli

Assimilyasiya siyasəti milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini titul etnosun mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq assimilyasiya siyasəti milli azlıqların dillərinin, mədəniyyətlərinin, hətta bir çox hallarda milli özünüdərketmələrinin itirilməsi ilə nəticələnir. Assimilyasiya könüllü və zorakı yolla həyata keçirilə bilər. Birinci halda milli azlıqlar düşdükləri şəraitə uyğunlaşmaq, orada irəliləmək üçün titul xalqın qoyduğu tələblərə uyğun olaraq onun təklif etdiyi mədəni dəyərləri qəbul edirlər. Nəticədə onlar tamamilə də olmasa müəyyən dərəcədə öz adət-ənənələrindən könüllü şəkildə əl çəkirlər, dillərini tədricən unudurlar. Assimilyasiyanın əyani misalı kimi ABŞ-dakı etnik inkişafı obrazlı şəkildə təsvir edən

"əridən qazan" (Melting pot) konsepsiyasını göstərmək olar.

Zorakı assimilyasiya məqsədyönlü şəkildə titul etnos tərəfindən həyata keçirilən siyasətdir. Bu siyasətin əsas məqsədi milli azlıqlara məcburi şəkildə hakim mədəniyyətin dəyərlərinin yeridilməsidir. Zorakı assimilyasiya akkulturasiya prosesinin bir forması kimi çıxış edir. Məlum olduğu kimi, akkulturasiya adətən bir xalqın başqası tərəfindən işğalı nəticəsində baş verir və işğala məruz qalan xalq öz etnik-mədəni dəyərlərindən əl çəkməyə və onu işğal etmiş xalqın təklif etdiyi dəyərləri qəbul etməyə məcbur olur.

Könüllü və zorakı assimilyasiya arasında olan fərqi aşağıdakı formulalar vasitəsilə göstərmək olar:

1. Könüllü assimilyasiyanın formulu:

Amerikalı politoloq Vilyam Nyumen 1973-cü ildə dərc olunmuş "Amerika plüralizmi: azlıq qruplarının öyrənilməsi və sosial nəzəriyyə" adlı kitabında könüllü assimilyasiyanın formulunu belə təqdim etmişdir [13, 18]:

$$A+B+C=D$$

A, B, C – cəmiyyətdə mövcud olan xalqlar və onların mədəniyyətləri;

D – assimilyasiya nəticəsində yeni formalaşmış xalq və onun mədəniyyəti.

Bu formuladan göründüyü kimi, assimilyasiyaya cəmiyyətdə olan bütün xalqlar, yəni həm titul xalq, həm də milli azlıqlar məruz qalırlar. Sözsüz ki, yeni formalaşmış mədəniyyətin əsasını titul xalqın mədəniyyəti, dili və digər etnik-mədəni dəyərləri təşkil edir. Lakin bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, yeni formalaşmış mədəniyyətdə milli azlıqların da etnik-mədəni dəyərlərinin bəzi elementləri öz əksini tapır. A+B+C=D formulu "əridən qazan" konsepsiyasını da aydın şəkildə təsvir edir.

2. Zorakı assimilyasiyanın formulu:

Könüllü assimilyasiyanın yuxarıda verilmiş formulunun əsasında zorakı assimilyasiyanın formulunu belə təqdim etmək olar:

$$A+B+C=A$$

A – titul xalq və onun mədəniyyəti;

B, C – milli azlıqlar və onların mədəniyyətləri.

Bu formuladan göründüyü kimi, könüllü assimilyasiya ilə müqayisədə zorakı assimilyasiya prosesində milli azlıqların etnik-mədəni dəyərləri titul etnosun mədəniyyətinə qatılaraq ləğv olunur. Nəticədə yalnız titul xalq və onun mədəniyyəti qalır.

Zorakı assimilyasiyanın mahiyyəti amerikalı politoloq Milton Qordonun 1966-cü ildə Nyu--Yorkda dərc etdiyi "Amerika həyatında assimilyasiya: irqin, dinin və milli mənşəyin rolu" adlı kitabında təqdim etdiyi anqlokonformizm nəzəriyyəsində açıqlanır. Bu nəzəriyyəyə əsasən, ABŞ miqrantları qəbul edən ölkə kimi onları assimilyasiyaya məruz qoyaraq doğma mədəniyyətlərini və dillərini unutdurur. Sonra da onları hakim anqlosakson mədəniyyətini, ingilis dilini universal dəyərlər kimi qəbul etməyə məcbur edir [10, 14].

İzolyasiya siyasət modeli

İzolyasiya siyasəti milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin titul etnosun etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını alınmasını nəzərdə tutur. Bu siyasət assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyi ləğv etməklə deyil, onun yaranmasının və artmasının qarşısını almaqla tənzimləyir.

İzolyasiya siyasəti 2 formada özünü büruzə verir:

1. Miqrantların, xüsusilə milli azlıqların nümayəndələrinin ölkəyə daxil olub orada məskunlaşmasına mane olur;

2. Cəmiyyətdə artıq məskunlaşmış milli azlıqların nümayəndələrinin titul xalqın mədəniyyətinə assimilyasına mane olmaq məqsədilə onları təcrid edir. İkinci halda bu siyasət aparteid adlanır.

London İqtisadiyyat Məktəbinin professoru Çandran Kukatas "Multikulturalizmin nəzəri əsasları" adlı məqaləsində qeyd edir ki, bu və ya digər ölkədə etnik-mədəni müxtəlifliyin yaranmasının qarşısının alınmasının

praktiki cəhətdən ən real yolu miqrantların, xüsusilə də milli azlıqlara mənsub olan miqrantların ölkəyə daxil olmalarının qarşısının alınmasıdır [12, 3].

İzolyasiya siyasətinin ikinci forması aparteid siyasəti ilə bağlıdır. Aparteid siyasəti cəmiyyətdə artıq məskunlaşmış milli azlıqların nümayəndələrinin titul xalqın mədəniyyətinə assimilyasiyasının qarşısının alınmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, multikulturalizm siyasətinin meydana gəldiyindən əvvəl cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər assimilyasiya və izolyasiya siyasətləri vasitəsilə tənzimlənirdi. Bu siyasətlər bir-birindən fərqlənsələr də onların hər biri cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin artmasını arzuolunmaz hal hesab edərək ona qarşı yönəlmişdir. Lakin tarixi hadisələrin sonrakı gedişatı etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsinə yönələn bu iki siyasət modelinin səmərəsizliyini göstərdi. Belə ki, xalqların dünyagörüşünün və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil etməklə həyatlarında müsbət rol oynayan etnik-mədəni dəyərlərin rolunun artdığı bir dövrdə assimilyasiya siyasətinin düzgün olmadığı kimi, qloballaşma, mədəniyyətlərin qovuşduğu bir şəraitdə izolyasiya siyasətinin də yanlış olduğu müəyyən olundu. Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönəlmiş assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərinin iflasa uğraması ötən əsrin 70-ci illərində əvvəlcə Kanadada, sonra isə Avropanın bir sıra çoxmədəniyyətli ölkələrində multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsinin başlıca səbəblərindən biri olmuşdur. 8 oktyabr 1971-ci ildə Kanadanın Baş naziri Pyer Elliot Trüdo ölkə Parlamentində çıxış edərək multikulturalizmi rəsmi dövlət siyasəti elan etdi. O, çıxışında aşağıdakıları söylədi: “Kanadada iki rəsmi dil olmasına baxmayaraq, burada nə dominant mədəniyyət, nə də ki, başqaları üzərində üstünlüyə malik olan etnik qrup vardır. Hər bir vətəndaş kanadalıdır və ölkənin bütün vətəndaşlarına (*etnik-mədəni mənsubiyyətindən asılı olmayaraq. – E.N.*) eyni münasibət göstərilir” [14, 85].

Multikulturalizm siyasət modeli

Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasını nəzərdə tutur. Multikulturalizm etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bir siyasət kimi assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin ləğv edilməsinin qarşısını almaqla və bu dəyərləri qorumaqla yanaşı, izolyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərləri ilə titul etnosun etnik-mədəni dəyərlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsir etmələri üçün lazımi şərait yaradır və milli azlıqların yaşadıqları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları üçün əlverişli imkan yaradır. Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsində assimilyasiya, izolyasiya və izolyasiyanın variantı olan aparteid siyasət modelləri ilə müqayisədə multikulturalizm siyasəti daha səmərəlidir, çünki o, etnik-mədəni müxtəlifliyin və onun əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasına yönəlmişdir. Bundan başqa, multikulturalizmin yüksək mərhələsini təşkil edən interkulturalizm cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyi tanımaqla və qorumaqla yanaşı onun əsasını təşkil edən dəyərlərin bir-birilə qovuşması, dialoqa girməsi və birləşməsi üçün şərait yaradır. Bu isə müxtəlifliyin daşıyıcıları arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətləri yaradaraq cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərini gücləndirir.

Müasir qloballaşma dövründə cəmiyyətdə daima artan etnik, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində multikulturalizmin digər siyasət modelləri ilə müqayisədə alternativi olmayan ən optimal və düzgün siyasət modelidir. Bu məsələ ilə bağlı çoxsaylı çıxışlarının birində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Biz multikulturalizmi çox yüksək dəyərləndiririk... Azərbaycanın təcrübəsi göstərir ki, multikulturalizmin böyük gələcəyi var və onun alternativi yoxdur. Multikulturalizmin alternativi özünü təcridetmə, ayrı-seçkilik və irqçilikdir” [4].

Multikulturalizmin Azərbaycan modeli dünyanın ən mütərəqqi multikulturalizm modellə-

rindən biridir. Bu modelin meydana gəlməsini şərtləndirən səbəbləri 2 qrupa bölmək olar: obyektiv və subyektiv səbəblər. Obyektiv səbəblərə ilk növbədə tarixi və coğrafi faktorlar daxildir.

Tarixən Azərbaycan çoxmədəniyyətli bir dövlət olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələri Azərbaycanda əsrlər boyu həmişə mövcud olub. Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib" [2, 107]. Azərbaycanın tarixinin bütün mərhələlərində onun ərazisində müxtəlif xalqların nümayəndələri birgə əmin-amanlıq şəraitində yaşamışlar.

Azərbaycan olduqca əlverişli bir coğrafi məkanda yerləşir. Bura müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovuşduğu ərazidir. Müxtəlif xalqların tarixi təcrübəsinə əsasən, belə ərazilərdə yerləşən ölkələrin xalqları müxtəlif etnik, irqi, dini və mədəni qrupların nümayəndələri ilə qarşılaşaraq onlarla iqtisadi-ticarət və mədəni əlaqələrini inkişaf etdirmişlər. Bu isə öz növbəsində belə ərazilərdə multikultural mühitin formalaşması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Məlum olduğu kimi, ölkəmizin ərazisi müxtəlif sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin kəsişməsində yerləşir.

Azərbaycan multikulturalizminin meydana gəlməsinin və formalaşmasının subyektiv səbəbləri dedikdə ölkəni idarə edən dövlət xadimləri və Azərbaycan xalqı nəzərdə tutulur. Azərbaycanın tarixinin müxtəlif mərhələlərində ölkə başçıları cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəliflikləri elə tənzimləmişdilər ki, burada etnik və dini zəmində ciddi münaqişələr baş verməmişdir. Məhz bu səbəbdən, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, tarixən Azərbaycanda məskunlaşmış milli azlıqlar etnik, dini və mədəni mənsubiyyətlərinə, etnik-mədəni dəyərlərinə görə burada əhalinin çoxluğunu təşkil edən və titul xalq olan Azərbaycan türkləri tərəfindən təqib olunmamış və birgə əmin-amanlıq şəraitində yaşamışlar. Azərbaycanda multikultural mühit ölkənin müstəqil olduğu zamanda daha da güclənmişdir. Məsələn, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Bakı dünyanın ən çox-mədəniyyətli şəhərlərindən biri olmaqla bərabər burada etnik, dini və mədəni zəmində əhali arasında qarşıdurma, münaqişə müşahidə olunmamışdır. Parlamentdə ölkədə yaşayan bir neçə xalqın nümayəndələri deputat kimi fəaliyyət göstərirdilər. Burada bəzi milli azlıqların siyasi təşkilatları da təmsil olunmuşdur. Bundan başqa hökumətin tərkibində milli azlıqların nümayəndələri yüksək vəzifələr tuturdular. Onlardan bəziləri hətta nazir vəzifəsinə təyin olunmuşdular.

18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpa olunması, xüsusilə 15 iyun 1993-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının istəyi ilə hakimiyyətə qayıdışı ölkədə multikultural mühiti əsaslı şəkildə yaxşılaşdırdı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışının nəticəsində ölkədə olan tarixi tolerantlıq ənənələrinin qorunması və inkişafı üçün real şərait yaradıldı, eləcə də etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunması istiqamətində mühüm işlər görüldü.

Obyektiv və subyektiv səbəblərin təsiri ilə meydana gələn multikulturalizmin Azərbaycan modeli tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Tolerantlıq və multikulturalizm ideyaları Azərbaycan xalqının ictimai şüurun müxtəlif formalarında, o cümlədən milli ideya olan Azərbaycançılıqda öz əksini tapmışdır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycançılıq milli ideyası tarixində tamamilə yeni bir mərhələ başlandı. Bu mərhələ Azərbaycançılıq milli ideyasının bütün tarixi inkişafının zirvəsini təşkil edir. Bununla bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyir: "1993-2003-cü illər inkişaf, sabitlik illəri oldu. Məhz o illərdə dövlətçiliyimizin əsasları qoyuldu, milli ideologiya – Azərbaycançılıq ideologiyası xalq tərəfindən dəstəkləndi" [7]. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir

Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycançılıq ideyasının inkişafına, Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsinə güclü təsir göstərdi. Belə ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideyasını əsas tutaraq onun bütün sahələrdə inkişafını təmin etdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq multikulturalizmi Azərbaycançılıq ideyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etdi.

Əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş multikulturalizmin Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin tərkib hissəsi olmasının mühüm göstəricilərindən biri dövlət–din münasibətlərinin yüksək səviyyədə olmasıdır.

Demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət olan Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrıdır.

Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə olması özünü ilk növbədə dörd əsas məqamda göstərir:

1. Dini etiqad azadlığının təmin edilməsində;
2. Bütün dinlərin, dini məzhəblərin qanun qarşısında bərabər olmasında;
3. Dini icmaların fəaliyyətlərinə dövlət tərəfindən hər cür dəstəyin göstərilməsində;
4. Dinlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq əsasında qurulmasında.

1. Dini etiqad azadlığının təmin edilməsi

Azərbaycan vətəndaşlarının dini etiqad azadlığının təmin edilməsi demokratik inkişaf yolu seçmiş, yaratdığı multikultural mühitlə və tolerantlığı ilə dünya ölkələri arasında seçilən Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan dövləti ölkə vətəndaşlarının dini etiqad azadlığına onların hüquq və azadlıqlarının tərkib hissəsi kimi yanaşır. Ölkə vətəndaşlarının dini etiqad azadlığı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, "Dini etiqad azadlığı haqqında" Qanuna və Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktlarına əsaslanır.

Azərbaycanda dini azadlıqlar tam şəkildə təmin edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin ("Bərabərlik hüququ") 3-cü bəndinə əsasən, "Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaş-dırmaq qadağandır" [1, 25-3]. Konstitusiyasının 48-ci maddəsinin ("Vicdan azadlığı") 1-ci və 2-ci bəndlərində isə qeyd olunmuşdur: "Hər kəsin vicdan azadlığı vardır", "Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır" [1, 48].

Azərbaycan Respublikasında dini azadlıqların təmin edilməsi ilə bağlı Prezident İlham Əliyev 2014-cü ilin dekabr ayında Bakıda Heydər məscidinin açılışında qeyd etmişdir ki, "Azərbaycanda bütün dini azadlıqlar tam şəkildə təmin edilir. Bu da hesab edirəm ki, bizim ümumi inkişafımızda çox böyük əhəmiyyətə malik olan bir sahədir. Din, etiqad azadlığı Azərbaycanda tam şəkildə təmin edilir".

2. Bütün dinlərin, dini məzhəblərin qanun qarşısında bərabər olması

Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə olmasının növbəti göstəricisi olan dinlərin və dini məzhəblərin qanun qarşısında bərabər olması məsələsinə gəldikdə, ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə söhbət Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində (DQİDK) dövlət qeydiyyatından keçmiş dini qurumlardan gedir. Məlumat üçün

qeyd edək ki, 2009-cu ildən indiyədək DQİDK-də 993 dini qurum dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Onlardan 956-sı İslam, 37-si qeyri-islam təmayüllüdür. Sonunculardan 26-sı xristian, 8-i yəhudi, 2-si bəhai və 1-i krişna şüuru dini icmasıdır [9].

Azərbaycan Respublikasının əhalisinin 96 faizi müsəlman olmasına baxmayaraq, dövlət dinlər arasında heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermir. Ölkə Konstitusiyasının 18-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilir ki, Azərbaycanda "bütün dini etiqadlar qanun qar-şısında bərabərdir" [1, 18-1]. "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 5-ci maddəsində isə deyilir: "Bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabərdir. Heç bir din (dini cərəyan) və dini qurum barəsində digərlərinə nisbətən hər hansı üstünlük və ya məhdudiyyət müəyyən edilə bilməz".

Məlum olduğu kimi, İslamın şiə və sünni məzhəblərə bölünməsi müsəlman dünyasının sosial-iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni sahələrdə geridə qalmasının əsas səbəblərindən biri olmuşdur. Bu bölgünün yaranması müsəlman aləmində qanlı toqquşmalara səbəb olmuşdur. Əfsuslar olsun ki, müasir dövrdə də əksər müsəlman ölkələrində şiə-sünni qarşıdurması bu və ya digər formada özünü büruzə verir. Bu qarşıdurma özünü həm ölkədaxili, həm də ölkələrarası müstəvidə göstərir. Azərbaycan nadir müsəlman ölkələrindəndir ki, burada şiə-sünni qarşıdurması yoxdur. Ölkə əhalisinin əksəriyyəti bu bölgüyə əhəmiyyət vermir. Bunun mühüm bir əyani göstəricisi kimi şiələrlə sünnilərin eyni məscidlərdə ibadət etmələrini göstərmək olar.

3. Dini icmaların fəaliyyətlərinə dövlət tərəfindən hər cür dəstəyin göstərilməsi

Azərbaycanda dini qurumların hər birinə dövlət tərəfindən lazımi köməklik, o cümlədən maliyyə dəstəyi göstərilir. Rəsmi məlumata əsasən, 2003-cü ildən bəri Azərbaycanda 250-yə yaxın məscid tikilmiş və ya təmir edilmişdir. Belə məscidlərdən Bibiheybət, Təzəpir, Əjdərbəy, Heydər məscidlərini, İmamzadə dini, tarixi, mədəni mərkəzini və başqalarını göstərmək olar. Eynilə rus pravoslav, katolik, alban kilsələrinin, sinaqoqların tikintisi, təmiri işlərində dövlət öz lazımi köməyini göstərir.

1920-ci ildə Sovet hakimiyyəti dövründə bağlanmış rus pravoslav dini icmasına məxsus olan Jen Mironosets kilsəsi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra dövlət tərəfindən Rus-Pravoslav kilsəsinə verilmişdir. Bu məbəd mərhum azərbaycanlı iş adamı Aydın Qurbanov tərəfindən əsaslı şəkildə bərpa edilərək, əvvəlki görkəminə qaytarılmışdır. 2001-ci ilin mayında Azərbaycanda səfərdə olan Moskva və Ümumrusiya Patriarxı II Aleksi mərasimdə iştirak etmiş və məbədə baş kafedral kilsə statusu vermişdir.

Son dövrdə Bakıda və ölkənin müxtəlif regionlarında çoxsaylı rus pravoslav, gürcü pravoslav, Alban-udi, alman lüteran kilsə və məbədləri, yəhudi sinaqoqları əsaslı təmir və bərpadan sonra dindarların istifadəsinə verilmişdir. 2008-ci ildə Bakıda Roma-katolik kilsəsi inşa edilmişdir. Dövlətin maliyyə yardımı ilə 2002-ci ildə Avropa yəhudiləri, 2012-ci ildə isə Dağ yəhudiləri üçün yeni sinaqoqlar inşa edilmişdir.

Azərbaycan dövləti ölkədə fəaliyyət göstərən dini qurumlara mənəvi yardım da göstərir. Bütün Cənubu Qafqaz regionunda 16 noyabr Beynəlxalq Tolerantlıq Günü ilk dəfə Azərbaycanda qeyd edilmiş və 1999-cu ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu əlamətdar gündə ölkəmizdəki dini konfessiyaların başçıları ilə görüş keçirilmişdir. Bu ənənənin davamı kimi, bu gün Azərbaycan Respublikası rəhbərliyi adından ölkəmizdə fəaliyyət göstərən konfessiyaların dini bayramlarında və əlamətdar günlərində müsəlmanlara, xristian və yəhudi icmalarına bayram təbriki ilə müraciət edilir, mütəmadi olaraq onlarla görüşlər keçirilir, tolerantlıq mühitinin daha da möhkəmləndirilməsi üçün dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlərin icrası daim nəzarətdə saxlanılır. Dövlət başçısı ənənəvi olaraq hər il Ramazan ayında

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə tərəfindən verilən iftar süfrəsində iştirak edir. Həmin iftar mərasiminə təkcə İslam dininin nümayəndələri deyil, həm də digər konfessiyaların təmsilçiləri qatılırlar.

4. Dinlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq əsasında qurulması

Azərbaycanda dini azadlıqların yüksək səviyyədə təmin edilməsi, bütün dinlərin və dini məzhəblərin qanun qarşısında bərabər olması, dövlət tərəfindən dini icmalara hər cür dəstəyin göstərilməsi öz məntiqi nəticəsi kimi ölkə daxilində dinlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq əsasında qurulmasına səbəb olur. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda müxtəlif dini konfessiyalar tərəfindən ibadət evlərinin tikintisinə və bərpasına fərqli dini icmaların nümayəndələrinin maddi və mənəvi dəstək verməsi, ianələr toplaması Azərbaycan xalqının tarixi keçmişindən qalan mütərəqqi ənənədir. Məsələn, XIX əsrin sonlarına yaxın Bakıda "Qızıllı kilsə" kimi tanınan "Aleksandr Nevski" kilsəsinin inşası zamanı toplanmış ianənin böyük hissəsini müsəlmanlar vermişdilər. Azərbaycanda Avropa və Dağ yəhudiləri üçün yeni sinaqoqların tikintisində xaricdə fəaliyyət göstərən yəhudi təşkilatları ilə yanaşı, Qafqaz Müsəlmanları Idarəsi, Rus-Pravoslav kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyası da yaxından iştirak etmişdir. Bundan başqa Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini icmaların nümayəndələri bir-birinin tədbirlərində iştirak edirlər. Azərbaycanda dinlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq əsasında qurulması bir çox ölkələrdə müşahidə olunan dini separatizmin qarşısını alaraq cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərini daha da gücləndirir. Azərbaycandakı dinlərarası münasibətlərin yüksək səviyyədə olduğunu qeyd edən ölkə Prezidenti İlham Əliyev deyir: "Azərbaycanda bütün xalqların, bütün konfessiyaların, dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar və yaşayacaqlar. Heç vaxt ölkəmizdə dini zəmində heç bir qarşıdurma olmamışdır və olmayacaqdır. Hətta heç bir anlaşılmazlıq da olmamalıdır və yoxdur. Biz bu yolla gedirik və dünyaya bu yolu göstəririk" [5].

Beləliklə, multikulturalizmin Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin tərkib hissəsi olması ölkə daxilində dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə olmasını təmin etməklə cəmiyyət daxilində inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsinə səbəb olur. Dərinləşən inteqrasiya prosesləri isə öz növbəsində etnik və dini zəmində baş verə biləcək münaqişələrin qarşısını alır. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin tərkib hissəsi olan multikulturalizm onun xarici siyasətinə də müsbət təsir göstərir, daha konkret desək, onun səmərəliliyini artırır.

Daxili siyasətin tərkib hissəsi olan multikulturalizmin onun xarici siyasətinə təsir etməsi təsadüfi deyil. O, bir növ qanunauyğunluqdur. Bu qanunauyğunluq daxili və xarici siyasət arasında olan münasibətdən irəli gəlir. Məlum olduğu kimi, bu münasibətdə daxili siyasət xarici siyasətə müəyyənedici təsir göstərir.

Daxili siyasətin xarici siyasətə müəyyənedici təsir göstərməsi ideyasına əsaslanaraq Azərbaycanın daxili siyasətinin tərkib hissəsi olan multikulturalizm siyasətinin ölkənin xarici siyasətinə müsbət təsir göstərdiyinin nəticəsində ölkənin xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi müəyyən uğurların səbəblərini anlamaq mümkündür. Əgər ölkə daxilində Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasını təmin edirsə, bu dəyərlərin daşıyıcıları arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafına şərait yaradırsa, ölkələrarası münasibətlərdə bu siyasət Azərbaycanın müxtəlif mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara mənsub olan dövlətlərlə hərtərəfli əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində dünya miqyasında mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun inkişafına səbəb olan əsas faktorlardan biridir.

Tanınmış politoloq Samuel Hantinqtona görə, müasir dövrdə ictimai inkişafda etnik-mədəni dəyərlərin, mədəniyyətin aparıcı rol oynaması sivilizasiyaların, xüsusilə də İslam və Qərb sivilizasiyalarının bir-birilə toqquşmasını qaçılmaz edir. Belə ki, onun fikrincə, bu sivilizasiyalar müxtəlif etnik-mədəni dəyərlərə, mədəniyyətlərə əsaslanır. [11, 28-30]. Hantinqtonun bu fatalist və pessimist ruhda verdiyi təhlükəli proqnozunun yanlış olduğunu multikulturalizm ideyalarına əsaslanan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki fəaliyyəti, onun xarici siyasəti sübut edir. Belə ki, əhalisinin 96 faizini müsəlmanlar təşkil edən Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri müxtəlif mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara mənsub olan dövlətlərlə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi yolu ilə dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsidir. Qeyd edək ki, bu istiqamətdə ölkəmiz böyük uğurlara imza atmışdır. Belə uğurlardan ikisini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır: "Bakı prosesi"ni və Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkatına sədr seçilməsi.

Son dövrdə siyasi leksikona daxil olmuş "Bakı prosesi" – mədəniyyətlər arasında dialoqun təşviq olunmasını nəzərdə tutan bir təşəbbüsdür. Mahiyyətinə görə "Bakı prosesi" multikulturalizmin yüksək inkişaf mərhələsi olan interkulturalizmin təzahürüdür. Çünki o, müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların birgəyaşayışı ilə yanaşı onlar arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafının təmin olunmasına yönəlmişdir.

"Bakı prosesi" təşəbbüsünü ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2008-ci il 2-3 dekabr tarixində Bakıda Avropa və ona qonşu regionların mədəniyyət nazirlərinin "Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır" mövzusunda keçirilmiş konfransında irəli sürmüşdür. Bu konfransda ilk dəfə olaraq 10 islam ölkəsinin də iştirak etməsi ilə yeni bir formatın əsası qoyulmuşdur. Ümumilikdə 48 ölkənin, 8 beynəlxalq təşkilatın və bir sıra beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının yüksək səviyyəli nümayəndələrinin iştirak etdikləri bu konfransda Azərbaycanın təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq "Mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqinə dair Bakı Bəyannaməsi" qəbul edildi. Bununla sivilizasiyalar arasında dialoqun inkişafını nəzər-də tutan "Bakı prosesi"nin və bu prosesin uğurla davam etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan tərəfindən təklif edilən "Sənətçilər dialoq naminə" layihəsinin əsası qoyuldu.

Prezident İlham Əliyev "Bakı prosesi"nin tarixi və əhəmiyyəti haqqında 2015-ci ilin may ayında Bakıda keçirilən III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun açılışında aşağıdakıları söyləmişdir: "2008-ci ildə "Bakı prosesi" bizim təşəbbüsümüzlə başlamışdır. Bizim təşəbbüsümüz idi ki, Avropa Şurasının mədəniyyət nazirlərinin iclasına İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının nazirləri dəvət edilsin. Bu, ilk belə hal idi. Çünki Azərbaycan hər iki təşkilata üzv olan azsaylı ölkələrdəndir. Daha sonra – 2009-cu ildə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı mədəniyyət nazirlərinin iclasına Avropa Şurası mədəniyyət nazirləri dəvət edildi. Bunlar bizim təşəbbüslərimiz idi və artıq buna "Bakı prosesi" adı verilib. Bu gün mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoq, multikulturalizmə aid məsələlər "Bakı prosesi"nə daxildir." [2, 118].

"Bakı prosesi" əvvəlcə regional təşəbbüs kimi yaranmışdır. 2010-cu ildə o, regional təşəbbüsdən qlobal hərəkata çevrildi. "Bakı prosesi"nin keyfiyyətcə yeni olan bu inkişaf mərhələsi də Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 2010-cu ildə BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında çıxış edərkən Prezidenti İlham Əliyev növbəti il Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilməsini elan etmişdir: "Azərbaycan bütün dövrlərdə müxtəlif dinlər, etnik qruplar və fəlsəfələr arasında birgəyaşama və dözümlülük məkanı olmuşdur. Sivilizasiyalar İttifaqının Dostlar Qrupunun fəal üzvü kimi Azərbaycan dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqinə qarşılıqlı hörmət və anlaşma

əsasında töhfə verir. Azərbaycan bu ilin yazında 32 dövlətin dini rəhbərlərinin Ümumdünya Sammitini təşkil etmiş, 2011-ci ilin aprelində Mədəniyyətlərarası Dialoq naminə Ümumdünya Forumunu keçirmək təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir" [2, 61]. Bu çıxışın ardınca Prezident İlham Əliyev 27 may 2011-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasında Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun təşkili barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı"nı imzaladı. Fərmanda Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ildən başlayaraq hər iki ildən bir Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu təşkil edilməsi məsələsi qoyulur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 2011-ci ildən indiyədək Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoqun 5 Forumu (2011-ci, 2013-cü, 2015-ci, 2017-ci və 2019-cu illər) keçirilmişdir. BMT Baş Assambleyası 11 dekabr 2017-ci ildə qəbul etdiyi "Dinlərarası və Mədəniyyətlərarası Dialoqun, Qarşılıqlı Anlaşmanın və Sülh üçün Əməkdaşlığın Təşviqi" adlı Qətnamədə Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunu "mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi üçün əsas qlobal platforma" adlandırmışdır. [16].

Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq forumları ilə yanaşı "Bakı prosesi" çərçivəsində təşkil olunmuş digər mühüm tədbirlərdən ölkəmizdə 2010-cu və 2019-cu illərdə keçirilmiş Dünya dini liderlərinin I və II Bakı Sammitlərini, 2011-ci, 2012-ci, 2013-cü, 2014-cü, 2016-cı və 2018-ci illərdə keçirilmiş Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumlarını, 2016-cı ilin 25-27 aprel tarixlərində keçirilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunu göstərmək olar. Azərbaycan Respublikasının "Bakı Prosesi" çərçivəsində mədəniyyətləarası və sivilizasiyalararası dialoqa yüksək önəm verməsinin daha bir bariz nümunəsi kimi 2019-cu il 30 iyun – 10 iyul tarixlərində Bakıda UNESKO-nun Dünya İrs Komitəsinin 43-cü sessiyasına ev sahibliyi etməsini göstərmək olar. Dünya mədəni irsi ilə bağlı məsələlərin müzakirə edildiyi və dünyanın 180-dən artıq ölkəsindən 2500 nəfərdən artıq nümayəndənin qatıldığı 43-cü sessiyada Ümumdünya Mədəni İrs Siyahısına salınması üçün üzv dövlətlər tərəfindən təqdim olunmuş 36 namizəd fayl (onlardan 28-i mədəni, 6-sı təbiət, 2-si qarışıq abidələr olmaqla) nəzərdən keçirilmişdir. İrs Komitəsinin 43-cü sessiyasında təqdim olunmuş 36 abidədən çoxu UNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına salınmışdır. Siyahıya salınan abidələr sırasında Şəkinin Xan Sarayı ilə birgə onun tarixi mərkəzi də vardır.

Azərbaycan Respublikası tərəfindən irəli sürülən "Bakı prosesi" təşəbbüsünü BMT-nin Baş Katibi Antonio Quterreş yüksək qiymətləndirərək onu 2008-ci ildən bəri bütün dünyada mədəniyyətlər arasında dialoqun təşviq olunmasında mühüm rol oynadığını qeyd etmişdir [17].

Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunması sahəsində Azərbaycanın əldə etdiyi növbəti uğur onun Qoşulmama Hərəkatına sədr seçilməsi olmuşdur.

Qoşulmama Hərəkatı - heç bir hərbi-siyasi bloklara və qruplara daxil olmayan dünya dövlətlərinin forumudur. Hərəkat 1961-ci ildə təsis edilmişdir. Qoşulmama Hərəkatı BMT Baş Assambleyasından sonra dünya dövlətlərinin təmsil olunduğu ən böyük siyasi təsisatdır. Bu hərəkata 120 dövlət tam hüquqlu üzvdür. 17 dövlət və 10 beynəlxalq təşkilat isə Qoşulmama Hərəkatı yanında müşahidəçi statusuna malikdir. Qoşulmama Hərəkatının əsas prinsipləri sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: insan hüquqları və əsas azadlıqlarına, dövlətlərin ərazi bütövlüyü və suverenliyinə, BMT Nizamnaməsi çərçivəsində hər bir dövlətin özünü fərdi və ya kollektiv şəkildə müdafiə etməsi hüququna hörmət etmək, dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq və bütün irqlərin və xalqların bərabərliyini tanımaq.

Azərbaycan 2011-ci ildə Qoşulmama Hərəkatına üzv qəbul olunmuşdur. Ölkəmizin heç bir hərbi bloka qoşulmadan müstəqil siyasət aparması, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini müdafiə etməsi, müxtəlif mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara mənsub olan dövlətlərlə müxtəlif sahələri əhatə edən əlaqələrin inkişaf etdirməsi onun Qoşulmama Hərəkatın-

da qısa bir müddət ərzində böyük nüfuz qazanmasına səbəb olmuşdur. Bunun əsas göstəricisi kimi Qoşulmama Hərəkatının 2016-cı ildə keçirilmiş XVII Zirvə Görüşündə növbəti sammitin Bakıda keçirilməsi və 2019-2022-ci illər üzrə sədrliyin Azərbaycana həvalə edilməsinə dair qəbul olunmuş qərarı qeyd etmək olar. 2019-cu ilin oktyabrın 25-də Qoşulmama Hərəkatına üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Bakıda keçirilən XVIII Zirvə Görüşünün açılışında çıxış edərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu əlamətdar hadisəni Qoşulmama Hərəkatı tərəfindən Azərbaycana göstərilən hörmətin, inamın və etimadın təzahürü, siyasətimizə verilən dəstək kimi qiymətləndirmişdir [8].

Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzv, Qoşulmama Hərəkatına sədr seçilməsi və ya digər beynəlxalq və regional təşkilatlarda hər hansı bir qisimdə fəaliyyəti özü-özlüyündə məqsəd deyil. O, ilk növbədə Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritetlərinin, ümumilikdə onun milli maraqlarının həyata keçirilməsi üçün mühüm bir vasitədir. Bu qurumlara üzvlük Azərbaycana onun haqqında həqiqətləri, ilk növbədə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair obyektiv məlumatı dünya ictimaiyyətinin geniş dairələrinə çatdırmağa imkan verir. Məsələn, ölkəmizin Qoşulmama Hərəkatına üzv qəbul olunmasından sonra bu qurumun müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif ölkələrdə keçirilən Dövlət və Hökumət Başçılarının Zirvə Görüşlərində, nazirlər iclaslarında qəbul olunan Yekun Sənədlərinə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bənd də daxil edilmiş. Bənddə üzv dövlətlər Ermənistan və Azərbaycan arasında münaqişənin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, suverenliyi və beynəlxalq miqyasda tanınmış sərhədləri daxilində həll edilməsinə dəstəklərini ifadə etmişlər.

Bundan başqa 2020-ci il oktyabrın 19-da Azərbaycan xalqının Qarabağın azadlığı uğrunda apardığı İkinci Qarabağ müharibəsi, Vətən müharibəsinin qızğın dövründə BMT Təhlükəsizlik Şurasında Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar keçirilmiş qapalı iclasından sonra ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri olan Rusiya və Fransa tərəfindən bəyanatın layihəsi hazırlanıb və razılaşdırılması üçün üzv ölkələr arasında yayılıb, lakin bəyanat layihəsində Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul edilmiş 822, 853, 874, 884 saylı qətnamələrinə istinad öz əksini tapmayıb. Qoşulmama Hərəkatının və eyni zamanda, hazırda Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olan 7 ölkə - İndoneziya, Tunis, Niger, Dominikan Respublikası, Vyetnam, Cənubi Afrika Respublikası və Sent-Vinsent və Qrenadin təklif edilən sənəd layihəsinə Təhlükəsizlik Şurasının məlum qətnamələrinə istinadın daxil edilməsinə dair israrlı mövqe nümayiş etdirib. Nəticədə Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri olan ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri hazırladıqları bəyanat layihəsini geri götürməyə məcbur olublar.

Xarici siyasət sahəsində dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasına yönələn multikulturalizmin Azərbaycan modeli bu sahədə “Bakı prosesi” və Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkatına sədr seçilməsi kimi nailiyyətlərin əldə olunmasında mühüm rol oynamışdır. Bu nailiyyətlər Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə imicini qaldırmaqla yanaşı ölkənin daxili vəziyyətinə də müsbət təsir göstərir. Belə ki, ölkəmizin xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi bu uğurlar onun daxili vəziyyətini yaxşılaşdırır, xarici investorları ölkəyə cəlb etməklə onun inkişaf imkanlarını artırır.

Beləliklə, əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və müasir dövrdə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən multikulturalizmin Azərbaycan modeli ölkədə yaşayan milli azlıqların nümayəndələrinin etnik-mədəni dəyərlərini qorumaqla Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlməsinə yönələn Azərbaycançılığın sosial bazasını genişləndirir. Belə ki, o, Azərbaycançılığı ölkədə yaşayan bütün xalqların və etnik qrupların ideologiyasına çevirməklə onun cəmiyyətdə geniş yayılmasını təmin edir. Multikultu-

ralizmin Azərbaycan modelinin fərqləndirici xüsusiyyətləri ölkənin daxili və xarici siyasətində özünü büruzə verir. Bu xüsusiyyətlərin əsasını ölkəmizdə multikulturalizmin bir çox sahələrdə özünün yüksək inkişaf mərhələsi olan interkulturalizm mərhələsinə qalxması təşkil edir. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyi qorumaqla yanaşı onun əsasını təşkil edən dəyərləri və dəyərlərin daşıyıcılarını bir araya gətirərək onlar arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətlərini yaradır. O, müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan dəyərləri birləşdirərək cəmiyyətdaxili inteqrasiya proseslərinin gücləndirilməsinə səbəb olur. Bu isə ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə.) http://www.e-qanun.az/framework/897
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında // Prezident İlham Əliyev "Rossiya-24" informasiya telekanalına müsahibə verib(28.11.2014). Bakı, 2017, s. 107.
3. Əliyev Heydər, Müstəqillik yolu, Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, file:///C:/Users/User-PC/Downloads/Musteqillik_yolu_sechilmish_fikirler.pdf
4. Əliyev İlham. Prezident İlham Əliyev Birinci Cənubi Qafqaz Forumunun rəsmi açılış mərasimində iştirak edib. 7 may 2013-cü il.https://president.az/articles/8018
5. Əliyev İlham. Prezident İlham Əliyev Bakıda Heydər məscidinin açılışında iştirak edib. (26.12.2014)
6. https://president.az/articles/13889
7. Əliyev İlham. Respublika Günü münasibətilə rəsmi qəbulda İlham Əliyevin nitqi, 27 may 2016, https://president.az/articles/19986/print
8. Bakıda Qoşulmama Hərəkatına üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının XVIII Zirvə Görüşü işə başlayıb. 25 oktyabr, 2019-cu il. https://president.az/articles/34578/print
9. Dini sahə ilə bağlı statistik rəqəmlər. https://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83
10. Gordon, M.. Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins. Oxford University Press, New York, 1966, p.14.
11. Huntington, S.The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.New York, Simon and Schuster, 1996.
12. Kukathas,C..Theoretical Foundations of Multiculturalism. http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf p.3
13. Newman, W. American Pluralism: A Study of Minority Groups and Social Theory. Harper & Row, Publishers, New York, 1973.
14. Trudeau, P.E. "Canadian Culture: Announcement of İmplementation of Policy of Multiculturalism Within Bilingual Framework", in Canada House of Commons Debate: Official report. 3-rd session 28-th Parliament – 20 Elizabeth II, volume VIII. Published under the Authority of the Speaker of the House of Commons by the Queen's Printer for Canada, 1971): 8545.

15. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Adopted by the 31st Session of the General Conference of UNESCO Paris, 2 November 2001 http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf
16. UN General Assembly: World Forum 'a key global platform for promoting intercultural dialogue'. Press releases. 11 December, 2017. https://bakuprocess.az/un-general-assembly-world-forum-a-key-global-platform-for-promoting-intercultural-dialogue/
17. UN Secretary-General: Baku Process has been at the forefront of advocating for dialogue among cultures since 2008. 13 October, 2017. https://bakuprocess.az/un-secretary-general-baku-process-has-been-at-the-forefront-of-advocating-for-dialogue-among-cultures-since-2008/

Açar sözlər: *Ümummilli Lider Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikası, Azərbaycançılıq, etnik-mədəni müxtəliflik, assimilyasiya siyasəti, izolyasiya siyasəti, multikulturalizmin Azərbaycan modeli, interkulturalizm*

Etibar Najafov

Senior adviser of the Department of Humanitarian Policy, Diaspora, Multiculturalism and Religious Issues of the Administration of the President of the Republic of Azerbaijan, Professor of the Department of Philosophy and Social Psychology of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan, Doctor of Philosophical Sciences

THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV IN THE FORMATION OF THE AZERBAIJANI MODEL OF MULTICULTURALISM

ABSTRACT

The article addresses the role of the national leader Heydar Aliyev in the formation of the Azerbaijani model of multiculturalism. The regulation of ethnocultural diversity is a critical challenge for every multicultural society. The policy of multiculturalism is the most effective of the major policy approaches available. Because in addition to recognizing and preserving ethnic-cultural diversity in society, this policy promotes the processes of integration in society by fostering discourse and constructive relations among the bearers of diversity.

The Azerbaijani model of multiculturalism, founded by the National Leader Heydar Aliyev, respects and preserves the ethnic-cultural values of representatives of national minorities and ensures that those who are members of minorities are integrated into society. Furthermore, it expands and strengthens the social base of Azerbaijanism, which is aimed at the Azerbaijani people's political, economic, social, and cultural progress. Features of the Azerbaijani concept of multiculturalism are evident in the country's internal and international policy achievements.

Keywords: *National Leader Heydar Aliyev, the Republic of Azerbaijan, Azerbaijanism, ethnocultural diversity, assimilation policy, isolation policy, Azerbaijani model of multiculturalism, interculturalism*

Этибар Наджафов

Старший консультант отдела по гуманитарной политике, вопросам диаспоры, мультикультурализма и религии Администрации Президента Азербайджанской Республики, профессор кафедры Философии и социальной психологии Академии Государственного Управления при Президенте Азербайжанской Республики, доктор философских наук

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ФОРМИРОВАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль Общенационального лидера Гейдара Алиева в формировании азербайджанской модели мультикультурализма. Как подчеркивает автор, регулирование этнокультурного разнообразия является важной проблемой, стоящей перед каждым многонациональным обществом. Политика мультикультурализма является наиболее эффективной из всех основных возможных моделей политики, потому что наряду с признанием и защитой этнокультурного разнообразия в обществе эта политика развивает происходящие здесь процессы интеграции, создавая отношения диалога и сотрудничества между носителями этнического разнообразия.

Азербайджанская модель мультикультурализма, основы которой были заложены Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, признает и защищает этнокультурные ценности представителей национальных меньшинств, а также обеспечивает интеграцию их носителей в общество. Кроме того, указанная модель расширяет и укрепляет социальную базу азербайджанства, направленного на политическое, экономическое, социальное и культурное возвышение азербайджанского народа. Особенности азербайджанской модели мультикультурализма проявляются в достижениях страны в области ее внутренней и внешней политики.

Ключевые слова: *Общенациональный лидер Гейдар Алиев, Азербайджанская Республика, азербайджанство, этнокультурное разнообразие, политика ассимиляции, политика изоляции, азербайджанская модель мультикультурализма, интеркультурализм*